

Michel Krielaars

Een communiste in een dure bontjas

Diep in mijn hart ben ik een avonturier. Alleen daarom al houd ik van W. Somerset Maughams spionageroman *Ashenden*, Paustovski's herinneringen aan de Russische revolutie en Evelyn Waugh's *Sword of Honour*-trilogie, de beste satire op het oorlogsbedrijf ooit geschreven. Sinds kort staan ook Igor Cornelissens herinneringen op dat lijstje. In het onlangs verschenen vijfde deel, *Mijn opa rookte ook een pijp. Joodse wortels en ander (on)gemak*, vertelt de oud-Vrij Nederland-journalist aanstekelijk over zaken als zijn liefde voor jazz, de vergeten schrijver Jacques Gans, zijn ergernis over muzak in Zwolse cafés, zijn door de nazi's vermoorde familieleden en de ontleding. Maar de meeste woorden besteedt hij aan de vroegere linkse beweging, die anders dan het links van nu, grossierde in 'romantische revolutionairen' zoals de legendarische communisten Henk Sneevliet en Paul de Groot. Cornelissens Joodse grootvader Izak Os hoort daar ook bij. Niet alleen zat hij voor de SDAP in de Zwolse gemeenteraad, maar ook stamde hij, net zoals de Krabbé's, de acteurs Sylvia de Leur, Lex Goudsmit en Sarah Bernhardt, de komiek Bueno de Mesquita en de Amsterdamse bordeelkoning Maurits de Vries, af van Lion Kinsbergen, die eind 18de eeuw aan de wieg stond van de kermis. Dat in Zwolle in de jaren twintig het kermisverbod werd opgeheven is aan Izak Os te danken. Anekdoten zijn er ook over VN. Zo wilde Renate Rubinstein als ze haar column kwam inleveren altijd uitgebreid haar verhaal doen. Zodra ze binnenkwam, begon iedereen echter drifdig op een schrijfmachine te tikken, om geen tijd te verliezen.

Als Renate Rubinstein op de VN-redactie verscheen, begon iedereen drifdig te tikken

Cornelissen is op zijn best als het over communisten gaat. Zo vertelt hij uitgebreid over de totstandkoming van zijn biografie *Tussen Lenin en Lucebert. Mathilde Visser, kunstschilderica (1900-1985)*, die in 2018 in deze boekenbijlage tussen wal en schip is gevallen. Het is het verhaal van de dochter van mr. L.E. Visser, de president van de Hoge Raad, die in 1941 door de Duitse bezetter vanwege zijn Joodse afkomst werd ontslagen. Als opstandige telg uit een deftige familie raakte Mathilde in de jaren twintig in de ban van het communisme. Net gescheiden van haar eerste man vertrok ze in 1930 naar Berlijn om er in de kunsthandel te gaan werken, wat door de crisis niet lukte. Wel kreeg ze een verhouding met de getrouwde vertaler Nico Rost. Een jaar later woonde ze in Parijs, waar ze voor de NRC over film ging schrijven. Ze verkeerde in kringen van kunstenaars als Picasso, Max Ernst en Tristan Tzara en werd lid van de Franse communistische partij. Ook verloor ze haar hart aan de Kroatisch-Joodse filosoof Zdenko Reich. Met hem zat ze in de Tweede Wereldoorlog in Joegoslavië in het verzet en vluchtte ze in 1942 naar Zwitserland. Drie jaar later keerden ze naar Belgrado terug. Na Tito's breuk met Stalin, in 1948, verruilde ze Joegoslavië voor Nederland, Reich achterlatend. Ze zou nog tot eind jaren vijftig in Stalin geloven. Voor *De Waarheid* begon ze nu over kunst te schrijven. Tegelijkertijd aarzelde de CPN, die voortdurend bij haar om geld bedelde, haar als partijlid toe te laten, ook omdat ze hondstrouw bleef aan de Sovjet-Unie. Mathilde woonde in een Larense villa, reed in dure auto's, had een Monet aan de muur hangen, droeg bontjassen en was behangen met juwelen. Een sjiekere en avontuurlijkere communiste liep in Nederland niet rond. Vandaar dat het oog van Cornelissen op haar viel. Met een fraaie biografie als gevolg.

Op 7 november 1938 gaan soldaten van de Republiek in de aanval in Aragón.

SPAANSE BURGEROORLOG Arturo Barea schreef een indrukwekkend en genadeloos oggetuigenverslag van het conflict dat het huidige Spanje nog altijd verdeelt. Twee andere boeken laten zien hoe het de Nederlandse Spanjestrijders verging.

Door onze redacteur **Jeroen van der Kris**

Je liep met de dood aan je zijde

Wat is het knap als je over oorlog kunt schrijven op de manier waarop Arturo Barea dat doet. Beeldend, indringend, maar zonder goedkoop effectbejag. Eén passage is niet genoeg om het ruim 400 pagina's dikke boek te illustreren. Maar om te beginnen toch een citaat, omdat dat iets laat zien van de sfeer van *De slag* en van het schrijverschap van Barea. Het is november 1936 en Barea zit in Madrid. Midden in de Spaanse burgeroorlog (1936-1939) dus. De troepen van Franco staan aan de stadspoorten. In de straten vallen bommen. Ondertussen vechten communisten, anarchisten en sociaal-democraten in 'de Republiek' onderlinge vetes uit. 'We waren in oorlog en werden belegerd', schrijft Barea in zijn getuigenverslag. 'Maar de oorlog was een burgeroorlog en ook onder de belegerden zaten vijanden. Niemand wist wie hij nog kon vertrouwen, iedereen riskeerde elk moment verklinking of terreur, een kogel van een overspannen militielid of van een sluipmoordenaar die vanuit een voorbijecheurende auto met zijn mitrailleur een stoep schoon spoot. Niemand wist of er morgen nog iets te eten zou zijn. De stad stond bol, van spanning, onrust, achterdocht, tastbare angst, maar ook van getergdheid, van een baldadige en verbitterde wil om door te blijven vechten.'

En dan vat hij het allemaal samen in één zinnetje: 'Je liep met de dood aan je zijde.' *De slag* is 'een van de eerste autobiografische verslagen van de Spaanse burgeroorlog, opgetekend door een ooggetuige die geen partijbelang dient en niemand lijkt te willen sparen, ook zichzelf niet', schrijft Hub Hermans, emeritus hoogleraar Romaanse talen en culturen, in een nawoord. Barea voltooide zijn werk in 1944 in Engeland, het land waar hij in

1939 naartoe vluchtte. Voor het eerst is het nu in het Nederlands verschenen. De Spaanse burgeroorlog spreekt nog volop tot de verbeelding. In Spanje verscheurde het conflict hele families en zijn de gevolgen tot op de dag van vandaag voelbaar. Maar de burgeroorlog is natuurlijk geen 'gewone' burgeroorlog, door het sterk internationale karakter van het conflict. De generaals die in 1936 in opstand kwamen tegen de democratisch gekozen, linkse regering kregen op grote schaal steun van Hitler en Mussolini. Die gebruikten Spanje als proeftuin voor hun nieuwe wapentuig. De Luftwaffe oefende in het bombarderen van steden - denk aan *Guernica* van Picasso. Minder openlijk was de steun van de Sovjet-Unie aan de linkse regering van Spanje. En dan waren er de internationale brigades, gevormd door sympathisanten van de Republiek die uit heel Europa, en van verder, naar Spanje trokken om deel te nemen aan de strijd.

Zie ginds komt de stoomboot Uit Nederland gingen minstens 691, en waarschijnlijk meer mensen naar Spanje. Over hen is zojuist ook een boek verschenen, *De oorlog tegemoet. Nederlanders en de strijd om Spanje, 1936-1939*, van de historicus Lodewijk Petram en Samuël Kruizinga. Petram en Kruizinga laten goed zien hoe het beeld van de Spanjegangers in de loop der jaren is gekanteld. Toen een grote groep op 5 december 1938 per trein terugkeerde in Nederland werd hen op het hart gedrukt geen *Internationale* of andere linkse liederen te zingen. In plaats daarvan zongen ze dan maar *Zie ginds komt de stoomboot*. Een liberaal Kamerlid vroeg zich af waarom ze onderweg een maaltijd hadden gekregen. De Spanjegangers werden bekeken zoals de terugkeerders uit Syrië nu: met veel argwaan. Ze hadden leren vechten, wat gingen ze in Nederland met die nieuw verworven vaardigheden doen?

De Spanjegangers waren in vreemde krijgsdienst getreden en verloren daarom hun Nederlanderschap. Als statelozen kwamen ze moeilijk aan werk. Ze waren daarom vaak aangewezen op 'de steun', en die was karig. Ze moesten twee keer per dag stempelen, op onregelmatige tijden. Wel konden ze vrijstelling krijgen van de rijwielbelasting, maar dan kregen ze een fietsplaatje met een gat erin 'om controle mogelijk te maken van het verbod op het zondagse gebruik van fietsen met een gratis plaatje'. 'Kleren van de steun waren zichtbaar gemerkt, zodat ieder kind uit een arm, werkloos gezin direct als zodanig herkenbaar was.' Kennis van wapens kwam van pas toen sommige Spanjegangers in 1940-1945 actief werden in het verzet tegen de Duitse bezetters. Andere strenden mee met de geallieerden in de Prinses Irene Brigade. Toch liet eerherstel lang op zich wachten. Toen Nederlanders die aan Duitse zijde vochten bij de Waffen-SS in de jaren vijftig werden genaturaliseerd, was een deel van de Spanjegangers nog altijd statelooz. Op het hoogtepunt van de Koude Oorlog was er weinig begrip voor ex-landgenoten met communistische sympathieën. Pas in 1965 ging de regering om. Inmiddels is de kentering van de beeldvorming compleet. 'De Spanjegangers zijn tegenwoordig „goed“, waar ze jarenlang toch vooral werden gezien als „fout“', schrijven Petram en Kruizinga. 'De Spaanse burgeroorlog wordt tegenwoordig gezien als opmaat voor de Tweede Wereldoorlog. De Spanjestrijders zijn daarmee verzetstrijders *avant la lettre* geworden.' *De oorlog tegemoet* vertelt vooral een politiek verhaal. Er is ook wel aandacht voor individuele Spanjegangers, maar de lezer wordt niet de oorlog ingetrokken zoals bij Barea. Het is natuurlijk ook een heel ander soort boek. De oorlog komt wel dichtbij in een derde boek dat toevallig ook verscheen: *Uit de Spaanse hel onvlucht!* van Cor Dekker.

Deze Helderse zeeman vocht een jaar aan de zijde van de Republiek. Na terugkeer in Nederland in 1938 verloor ook hij zijn nationaliteit. Om wat te verdienen schreef hij twee brochures over zijn ervaringen, waarmee hij langs de deuren ging. Die brochures zijn nu opnieuw uitgegeven, voorzien van een inleiding. 'Vrolijk zingend van Lang zullen ze leven' gaat Cor Dekker naar het front. Al snel komt hij in aanraking met de gruwelijke werkelijkheid van de oorlog. 'Tot onze ontzetting zagen wij dode soldaten uit de olijfolievaten steken. Nonnen en priesters hadden ze aan elkaar gebonden en daarna op een verschrikkelijke wijze verninkt en omgebracht. Wat ik nog meer zag kan ik U niet meedelen. 't Is te verschrikkelijk.' Het verslag van Cor Dekker is puur en persoonlijk. Maar een schrijver is hij niet, waardoor het al snel 'meer van hetzelfde' wordt. Groot is het contrast met Arturo Barea, die de lezer vakkundig meeneemt naar Madrid tijdens de burgeroorlog en ogenschijnlijk moeiteloos de aandacht van zijn publiek vast weet te houden. Barea is geen romanticus op zoek naar avontuur, zoals veel van de leden van de internationale brigades ongetwijfeld zullen zijn geweest. Hij werkt als klerk op een octrooibureau als de oorlog uitbreekt. **Chaos** Barea beschrijft de chaos in de begindagen van de oorlog: 'De politieke partijen vielen uiteen in plaatselijke afdelingen, de vakbonden zowel in beroepsgroepen als in plaatselijke afdelingen. Al de groeperingen hadden, centraal en lokaal, hun eigen voedseldistributie opgezet, met hun eigen gaarkeukens, aanvoerlijnen en magazijnen, en tevens hun eigen militie, politie en gevangenis, hun eigen scherpchters en hun eigen executieterrinen.' Tegenstanders van de Republiek wor-

Arturo Barea: De slag. Madrid tijdens de Spaanse Burgeroorlog. Uitgeverij Schokland, 420 blz. € 27,- ●●●●●

Lodewijk Petram en Samuël Kruizinga: De oorlog tegemoet. Nederlanders en de strijd om Spanje (1936-1939). Atlas Contact, 352 blz. € 24,99 ●●●●○

Cor Dekker: Uit de Spaanse hel onvlucht! De ervaringen van een zeeman uit Den Helder bij de Internationale Brigade. Panchaud, 171 blz. € 17,90 ●●●○○

den mee uit 'wandelen' genomen, dat wil zeggen: geëxecuteerd. Een portier die ook executies uitvoert zegt tegen Barea: 'Het ergste van alles is nog wel dat je er, weet u, op een gegeven moment de smaak van te pakken krijgt.' Barea heeft militaire ervaring - hij is soldaat geweest in Marokko - en biedt zijn diensten aan. Maar hij wordt niet naar het front gestuurd, maar verantwoordelijk gesteld voor de censuur van de buitenlandse pers. In die hoedanigheid krijgt hij te maken met beroemdheden als schrijver Ernest Hemingway en oorlogscorrespondent Martha Gellhorn. 'Ik [merkte] hoe ver hij al gevorderd was in het doorgronden van al die dubbelzinnige grappen in het Castiliaans', schrijft hij over Hemingway, 'maar ik merkte ook hoe ver hij, ondanks zijn onmiskenbare babbelzucht, nog afstand van het voeren van een gewoon gesprek, van mens tot mens, met ons Spanjaarden.' Uiteindelijk bevindt Barea zich toch aan het front. Madrid is het front. En hij doet zijn werk in Telefónica, het hoogste gebouw van de Spaanse hoofdstad en een makkelijk doelwit voor vliegtuigen en geschut. Barea's werk als censor is aanvankelijk simpel: 'we moesten domweg alles schrappen wat in tegenpraak was met een overwinning van de republikeinse regering!' Maar gaandeweg transformeert hij tot journalist. Als 'een onbekende stem uit Madrid' heeft hij een praatje op de radio over het dagelijks leven in de belegerde hoofdstad, bijvoorbeeld over de straatvegers die bij zonsopgang de bloedvlekken wegbezemen.

Vakbond Arturo Barea is een tijd verbonden aan de sociaaldemocratische vakbond UGT, maar hij sympathiseert ook met de communistische PCE. Een partijman is hij niet. Bang dat hij het slachtoffer wordt van een afrekening binnen het republikeinse kamp probeert hij Spanje te ontvluchten - met succes. 'Wat maakt dit oude, vergeten boek zo goed?' Barea vertelt in zekere zin een universeel, tijdloos verhaal over oorlog. Een verhaal over liefde ook, want tijdens de oorlog verlaat hij zijn vrouw nadat hij verliefd is geworden op de Oostenrijkse Ilsa Kulcsar, met wie hij naar Engeland vlucht. En *De slag* is goed geschreven. Barea vertelt over wat hij ziet, over de mensen die hij tegenkomt, met oog voor details. En als je er niet op bedacht bent dan komt er ineens zo'n zinnetje dat zijn ervaringen samenbat. Zo vertelt hij over de ontberingen in Telefónica, en dat hij zou willen dat 'de generaals en diplomaten' daar wat tijd moesten doorbrengen 'tussen hongerige, hysterische en dakloze vrouwen'. Om vervolgens te constateren: 'Ik was veranderd in iemand die oorlog voerde'. Barea toont ook schrijverschap door spaarzaam te zijn met gruwelijke details, hoewel die ongetwijfeld in ruime mate voorhanden waren. Als hij een enkele keer wél kiest voor een plastische beschrijving van oorlogsgeweld, maakt dat des te meer indruk. Na wéér een beschieting ziet hij op een etalageruit een grijze klont ter grootte van een kindervuist. Het beweegt. 'Ik voelde slechts verbijstering', schrijft hij. 'Verdwaasd staarde ik naar die klodder tegen het glas, ik ging volledig op in die bewegingen, die leken op die van een automaat. Het leefde nog steeds. Een klodder mens. Een klodder mensenhersens.'